

УДК 347.91

О.С. ПОГРЕБНЯК, канд. юрид. наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ТА СУДОВОГО РІШЕННЯ У СПРАВАХ ПРО НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ У ПРИМУСОВОМУ ПОРЯДКУ

Ключові слова: психіатрична допомога в примусовому порядку, особливості судового розгляду та вирішення справ про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку

Права і свободи громадян, що закріплені Конституцією та іншими законами України, повинні бути визначальними для діяльності держави. Для досягнення цієї мети необхідно гарантувати ефективний правовий захист кожної особи, чий права та інтереси є порушеними [1, с.64].

Цивільним процесуальним законодавством регламентується судовий порядок розгляду та вирішення справ про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку. В юридичній літературі звертається увага на певну спрощеність процедури розгляду даних справ, а також деяку суперечливість положень законодавства, що регулює порядок розгляду та вирішення даних справ [2, с.68]. У зв'язку з цим у правозастосовчій діяльності все частіше має місце формальний розгляд судом справ про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, зокрема судові засідання проводяться за відсутності особи, щодо якої вирішується питання про необхідність примусового лікування, недотримуються інші гарантії психічно хворих осіб. Вбачається, що такий підхід до розгляду справ даної категорії не лише не забезпечує належного захисту законних інтересів особи, а й може розглядатись як неприпустиме порушення прав особи.

Деякі проблеми судового розгляду справ про надання психіатричної допомоги в примусовому

порядку неодноразово були предметом досліджень як вітчизняних, так і іноземних науковців. Так, зокрема, Н.Ф. Нікулінська вивчала проблеми представництва в суді інтересів особи, щодо якої вирішується питання про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку [3, с.144–155]. Г.Л. Осокіна досліджувала питання підсудності даних справ [4, с.24–26]. М.М. Ясинок звертав увагу на певні особливості звернення до суду з відповідною заявою та строки судового розгляду даних справ [5, с.66–68].

Водночас поза увагою науковців залишилась чимала кількість надзвичайно важливих питань, які мають принципове значення для удосконалення вітчизняного законодавства в сфері судового захисту законних інтересів фізичних осіб при примусовому наданні психіатричної допомоги, що стали предметом даного дослідження. Тому метою статті є дослідження деяких особливостей судового розгляду і судового рішення у справах про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку.

Справи за заявою про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку розглядається в присутності особи, щодо якої вирішується питання про надання їй психіатричної допомоги у примусовому порядку, з обов'язковою участю прокурора, лікаря-психіатра, представника психіатричного закладу, що подав заяву, та законного представника особи, щодо якої вирішується питання (ч.2 ст.281 ЦПК України).

Участь та роль прокурора при розгляді справ про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку визначена законодавцем у ЦПК України – прокурор є самостійним учасником провадження, не діє ні в чий інтерес, не може відмовитись від участі в справі [8, с.114]. Відповідно до ч.1 ст.46 ЦПК України, прокурор, який звернувся до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах, має процесуальні права й обов'язки особи, в інтересах якої він діє, за винятком права укласти мирову угоду. Відмова прокурора, який звернувся до суду в ін-

тересах фізичної особи, від поданої ним заяви або зміна вимог не позбавляє цю особу, на захист прав, свобод, та інтересів якої подано заяву, права вимагати від суду розгляду справи та вирішення вимоги у первісному обсязі. Як зазначає А. Меденцев, в тому випадку, коли прокурор звертається з заявою в порядку представництва в інтересах відповідної особи, прокурор не зможе одночасно виступати в одному засіданні і як представник, і як прокурор, оскільки в результаті цього може бути порушено вимогу закону про участь у справі незалежного прокурора, який не представляє інтереси окремого учасника процесу. Участь прокурора у розгляді справ зазначеної категорії повинна бути спрямована на додержання закону всіма учасниками судового процесу, оскільки йдеться про застосування заходів, спрямованих на медичне втручання у здоров'я людини [8, с.114].

Зі змісту ч.2 ст.281 ЦПК України вбачається, що участь особи, щодо якої вирішується питання про необхідність примусового лікування, не є обов'язковою. Таким чином, розгляд справ даної категорії може відбуватись за відсутності даної особи. Аналіз судової практики свідчить, що переважна більшість даних справ розглядаються без участі заінтересованої особи, щодо якої вирішується справа, у зв'язку з її психічним станом здоров'я.

Однак, така законодавча невизначеність правового статусу даної особи призводить до порушень її прав та законних інтересів. Враховуючи, що рішення суду безпосередньо впливає на права та обов'язки даної особи, є всі підстави вважати дану особу заінтересованою. Зазначеній особі має бути надане право особистої участі в судовому розгляді шляхом внесення вповіних змін у законодавство.

Відповідно до ч.1 ст.11, ч.1 ст.12, ч.1 ст.13 Закону України «Про психіатричну допомогу» особі, яка визнана у встановленому законом порядку недієздатною, надається психіатрична допомога на прохання або за згодою її опікуна за рішенням лікаря-психіатра. Таким чином опікун дає згоду на лікування особи і вважається, що особа лікується добровільно.

Однак за даних обставин важко вважати це вираженням волі самої особи. Крім того, опікуни можуть зловживати наданими їм правами. Так, підстави для визнання особи недієздатною відрізняються від підстав для надання психіатричної допомоги в примусовому порядку. Особа може страждати на психічне захворювання, але не вчиняти чи не виявляти наміри вчинити дії, що являють безпосередню небезпеку для себе чи інших або інше.

Відповідно до Декларації прав людини в психіатрії, затвердженої Громадянською комісією з прав людини, ніхто не може бути позбавлений волі з причин психічного захворювання без справедливого судового розгляду і за умови належного юридичного представництва [9].

Вбачається, що суд в кожному випадку повинен перевіряти, чи є достатні підстави для примусового надання медичної допомоги у примусовому порядку й приймати відповідне рішення. Враховуючи це, слід внести зміни до ст.ст.11–13 Закону України «Про психіатричну допомогу», виключивши слова «особа, яка визнана у встановленому законі порядку недієздатною».

Зазначимо, що в юридичній літературі неодноразово зверталась увага на те, що особа, щодо якої вирішується питання про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, потребує представництва її інтересів у суді. Н.Ф. Нікулінська зазначає, що забезпечення участі представника особи, щодо якої вирішується питання, має велике значення. Це обумовлено важливістю рішень, які приймаються в ході розгляду цих справ, спрямований на обмеження особистої недоторканності свободи громадянина, а також психічними станом заінтересованої особи [10, с.45].

Вітчизняне законодавство передбачає участь лише законного представника особи в судовому розгляді. Відповідно до ст.1 Закону України «Про психіатричну допомогу», законними представниками є батьки (усиновителі), опікуни, уповноважені законом представляти інтереси осіб, які страждають на психічні розлади, у тому числі здійснювати захист їх прав, свобод і законних інтересів

при наданні їм психіатричної допомоги. Принагідно зауважити, що законне представництво розповсюджується на малолітніх чи на осіб, визнаних недієздатними, а не на всіх осіб, які хворі на психічні захворювання. Крім того, дана допомога не є професійною правовою допомогою. Судова практика свідчить, що часто законні представники одночасно виступають заявниками у справі, тому є зацікавленими в наданні психіатричної допомоги особі в примусовому порядку. Так, у справі про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку з заявою про примусову госпіталізацію особи до психіатричного закладу звернувся рідний син особи. Водночас з рішення суду видно, що в розгляді справи син особи одночасно виступає її законним представником і стверджує про необхідність примусового лікування його матері [11].

Викладене вказує на те, що особа щодо якої вирішується питання про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку не завжди може реалізувати своє право на судовий захист за допомогою представника. Перебуваючи в медичному закладі, така особа отримує відповідне примусове лікування, внаслідок чого особі важко вирішити питання представництва власних інтересів [12, с.111]. У зв'язку з цим вважаємо, що необхідність надання особі кваліфікованої юридичної допомоги при судовому розгляді справ про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку є очевидною. Тому доцільно внести зміни до ст.281 ЦПК України, передбачивши обов'язкову участь адвоката чи іншого спеціаліста в галузі права, який у разі відсутності коштів у особи призначається судом за рахунок держави, при розгляді справ про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку. Підтримуємо думку М.М. Ясинка, що в даному випадку кошти, пов'язані з оплатою юридичних послуг, повинні бути надані за рахунок місцевого бюджету [13, с.260].

Заключною частиною судового розгляду справ даної категорії є ухвалення та проголошення судового рішення.

У справах про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку залежно від встановлених обставин суд ухвалює рішення про задоволення заяви або про відмову в її задоволенні. Рішення суду про задоволення заяви про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку є підставою для надання психіатричної допомоги в примусовому порядку [6, с.263].

Принагідно зауважити, що суди, задовольняючи заяви про надання амбулаторної психіатричної допомоги або про госпіталізацію до психіатричного закладу в примусовому порядку, в судовому рішенні визначають строк лікування особи.

Слід вказати на те, що в ЦПК України відсутні положення щодо визначення строку надання психіатричної допомоги в примусовому порядку. Відповідно до ч.4 ст.12, ч.2 ст.17 Закону України «Про психіатричну допомогу» у разі необхідності продовження госпіталізації чи надання амбулаторної допомоги в примусовому порядку понад 6 місяців представник психіатричного закладу повинен направити до суду заяву про продовження такої госпіталізації чи амбулаторної допомоги. Слід погодитись з позицією Н. Ф. Нікулінської щодо недоцільності визначення строку лікування в судовому рішенні. Так, в період лікування психічний стан особи може покращитися, і підстави для надання психіатричної допомоги в примусовому порядку можуть зникнути до спливу 6-місячного терміну. Строк госпіталізації чи надання амбулаторної допомоги кожної особи є індивідуальним [3, с.158–159].

За даних обставин, як правило, лікар-психіатр або представник психіатричного закладу не звертаються до суду раніше 6 місяців з заявою про припинення надання психіатричної допомоги в примусовому порядку. На нашу думку, це є неприпустимим порушенням прав та свобод особи, оскільки метою примусового лікування є надання своєчасної допомоги за наявності виключних підстав (наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку; нездатність самостійно задовольняти основні свої потреби; ймовір-

ність завдання значної шкоди своєму здоров'ю у зв'язку з погіршенням психічного стану у разі ненадання їй психіатричної допомоги). Наявність психічного захворювання як такого за відсутності відповідних підстав не може виправдовувати обмеження свободи особи. Тому суди повинні обов'язково враховувати, що призначення надання психіатричної допомоги в примусовому порядку не повинно визначатись строками.

З урахуванням вищевикладеного важко погодитись з позицією законодавця, який визначив в ч.5 ст.280 ЦПК України, що заява фізичної особи або її законного представника про припинення надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку може бути подана через три місяці з дня ухвалення рішення суду про призначення відповідного виду медичної допомоги в примусовому порядку.

Реалізація зазначеного положення ставить в ще більш невигідні умови особу, яка страждає на психічні розлади. Крім того, надання права звернення до суду з заявою про припинення надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку лише самій особі або її законному представнику суперечить визначеному колу осіб, які мають право звертатись до суду про надання відповідної медичної допомоги. Лікар-психіатр або представник психіатричного закладу змушені звертатись до суду з заявою про продовження надання медичної допомоги в примусовому порядку з тим, щоб суд виніс рішення про відмову в задоволенні заяви, що є підставою для припинення надання зазначеної примусової психіатричної допомоги.

У зв'язку з цим доцільно було б внести зміни до ч.5 ст.280 ЦПК України, виклавши її в такій редакції: «Заява про припинення надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку може бути подана до суду фізичною особою, її представником, членами сім'ї, лікарем-психіатром, представником психіатричного закладу, органом соціального захисту населення, чи іншим державним органом за відсутності підстав для надання психіатричної допомоги в примусовому порядку».

Однак якщо підстави для надання примусової медичної допомоги зберігаються під час лікування, то перегляд судами питання про необхідність продовження чи припинення надання психіатричної допомоги в примусовому порядку має здійснюватись у відповідності з вимогами ч.3 ст.17 Закону України «Про психіатричну допомогу» – через шість місяців з моменту винесення відповідного рішення суду.

При дослідженні питання про припинення надання психіатричної допомоги в примусовому порядку слід звернути увагу на те, що, встановивши в ЦПК України судову процедуру розгляду справ про надання даної допомоги, в той самий час в ч.3 ст.18 Закону України «Про психіатричну допомогу» визначено, що виписка особи, яку було госпіталізовано до психіатричного закладу в примусовому порядку, здійснюється за рішенням комісії лікарів-психіатрів або за рішенням суду про відмову в продовженні такої госпіталізації.

Аналіз даної норми закону дозволяє зробити висновок, що рішення про госпіталізацію особи до психіатричного закладу в примусовому порядку приймає як суд, так і комісія лікарів-психіатрів. Однак, вирішення даного питання відноситься до виключної компетенції суду.

Суперечливі положення закону призводять до неправильного тлумачення і застосування норм права. Враховуючи, що рішення про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку приймається судом, тому питання про припинення надання медичної допомоги має вирішуватись також судом, який має встановлювати наявність чи відсутність підстав для припинення надання даного виду медичної допомоги чи зміни її виду. Вбачається, що дані прогалини законодавства повинні бути усунені шляхом внесення відповідних змін. Так, слід внести зміни до ч.3 ст.18 Закону України «Про психіатричну допомогу», виключивши слова «за рішенням комісії лікарів-психіатрів».

Рішення про задоволення заяви про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку в залежності від виду медичної до-

помоги є підставою для примусового огляду, примусового лікування і примусового поміщення особи до психіатричного закладу. В рішенні суду повинні бути визначені підстави для примусового надання психіатричної допомоги, а саме наявність хвороби та небезпечної поведінки особи чи ознаки її безпомічності чи ймовірність завдання значної шкоди здоров'ю, якщо психіатрична допомога не буде надана.

Важливе практичне та теоретичне значення має вирішення питання про момент виконання рішення суду про припинення надання психіатричної допомоги в примусовому порядку у вигляді госпіталізації.

В ЦПК України передбачено підстави припинення надання даної допомоги, однак прямо не передбачено випуску особи з психіатричного закладу. Слушною є думка Н.Г. Бурлакової, що з метою забезпечення пацієнту реального захисту його прав і свобод рішення суду про відмову в примусовій госпіталізації повинно містити пряме розпорядження про необхідність випуску пацієнта з психіатричного стаціонару [14, с.198]. Крім того, правило про негайне виконання рішення суду повинно розповсюджуватись на випуску особи з психіатричного закладу. У зв'язку з цим необхідно внести зміни до ст.367 ЦПК України, доповнивши перелік справ, в яких суд допускає негайне виконання рішень, справами про госпіталізацію особи до психіатричного закладу в примусовому порядку чи про припинення госпіталізації.

З урахуванням вищевикладеного можна зробити такі висновки:

З метою забезпечення прав і свобод громадян передбачити обов'язкову участь особи, щодо якої вирішується питання про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, та її адвоката, який призначається судом за рахунок держави, при розгляді справ про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку.

Вирішення питання про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку особі, визнаній у встановленому в законі по-

рядку недієздатною, відноситься до виключної компетенції суду.

Виписка особи, яка була госпіталізована до психіатричного закладу у примусовому порядку, здійснюється за рішенням суду за відсутності підстав для надання психіатричної допомоги в примусовому порядку. Призначення надання психіатричної допомоги в примусовому порядку не повинно визначатись строками. Доцільно поширити правила негайного виконання судового рішення на справу про госпіталізацію до психіатричного закладу в примусовому порядку та її випуску особи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кройтор В. А. Стандарти Європейського Союзу в сфері цивільного судочинства і проблема доступу до правосуддя / В. А. Кройтор, Т. В. Степаненко // Наукові записки Харківськ. економіко-правового ун-ту. – 2005. – № 1 (2). – С. 64–77.
2. Воложанин В. П. Некоторые вопросы судопроизводства по делам об оказании психиатрической помощи / В. П. Воложанин, В. И. Задиора // Российская юстиция. – 1994. – № 8. – С. 68–71.
3. Никулинская Н. Ф. Судебный контроль в сфере психиатрической помощи: дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.15 / Никулинская Нина Федоровна ; Российская академия правосудия. – М., 2009. – 225 с.
4. Осокина Г. Л. Судебное рассмотрение дел, связанных с применением Закона о психиатрической помощи / Г. Л. Осокина // Российская юстиция. – 1996. – № 2. – С. 24–26.
5. Ясинок М. М. Порядок звернення до суду із заявами про обов'язкову госпіталізацію особи до протитуберкульозного закладу // Право України. – 2007. – № 3. – С. 66–68.
6. Окреме провадження : монографія / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 312 с.
7. Цивільний процес України: академічний курс / за ред. С. Я. Фурси. – К. : КНТ, 2009. – 848 с.

8. Меденцев А. Участь прокурора у розгляді судом справ про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку / А. Мезенцев // Вісник прокуратури. – 2008. – № 6. – С. 109–114.

9. Декларація прав людини в психіатрії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.about-psychiatry.ru/deklar.htm>.

10. Никулинская Н. Ф. Представительство в делах о принудительной госпитализации гражданина в психиатрический стационар / Н. Ф. Никулинская // Судья. – 2006. – № 5. – С. 45–48.

11. Справа 2-0-543 2008 р. // Архів Суворівського районного суду Одеса за 2008 рік.

12. Глухова С. В. Защита прав граждан

при недобровольной госпитализации в психиатрический стационар / С. В. Глухова // Правовая политика и правовая жизнь. – 2006. – № 1. – С. 107–113.

13. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія / М. М. Ясинок. – О. : Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2011. – 380 с.

14. Бурлакова Н. Г. Процессуальные особенности рассмотрения гражданских дел о принудительной госпитализации граждан в медицинский стационар: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.15 / Бурлакова Наталья Георгиевна. – Томск, 2006. – 238 с.

Погребняк О. С. Деякі особливості судового розгляду та судового рішення у справах про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку / О. С. Погребняк // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 776–781 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12pocdpp.pdf>

Розглянуті актуальні проблеми особливостей судового розгляду у справах про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку. З'ясовано, що судовий розгляд даних справ має проводитись з обов'язковою участю психічно хворої особи та її представника.

Погребняк О.С. Некоторые особенности судебного разбирательства и судебного решения в делах о предоставлении психиатрической помощи в принудительном порядке

Рассмотрены актуальные проблемы особенностей судебного рассмотрения дел о предоставлении психиатрической помощи в принудительном порядке. Выяснено, что судебное рассмотрение данных дел должно проводиться с обязательным участием психически больного лица и его представителя.

Pogrebnyak O.S. Some Singularities of Proceeding and the Judgment in Businesses about Provision of the Psychiatric Help under Compulsion

The peculiarities of court trial and judgment of lawsuit on coercive psychiatric aid are researched. The author considers that the court trial of these cases should be held with obligatory participation of a person whom coercive medical aid is applied and his attorney.